

Različnost meril za oddajo otrok in mladostnikov v vzgojne zavode

* Bojan Dekleva

Zavodi kot del posebnega družbenega podsistema

Vzgojni zavodi so del družbenega podsistema obravnavanja odklonske mladine. Izraze v tej trditvi lahko podrobneje obrazložimo. Z vzgojnimi zavodi pravzaprav mislimo na tako imenovane »rezidenčne ustanove«, v katerih se mladostniki zadržujejo bolj ali manj cel dan, od katerih so bolj ali manj življenjsko odvisni pri zadovoljevanju svojih najpomembnejših potreb in želja, ter ki se v večji ali manjši meri približujejo idealni teoretski podobi »totalne ustanove«. S to široko in relativno opredelitvijo bi zato lahko zajeli cel spekter ustanov, katerih naziv in namembnost sta formalnopravno lahko različna, in, ki se tudi dejansko močno razlikujejo v stopnji svoje podobnosti modelu totalne ustanove.

V tem prispevku vključujemo mednje — v različnih zvezah — predvsem vzgojne zavode, prevzgojni dom, mladoletniški zapor in deloma mladinska domova v Sloveniji. Njihova skupna značilnost je — spet relativno — ta, da je bivanje mladostnikov v njih označeno z večjo ali manjšo mero prisilnosti. Deloma s povsem neposredno formalno prisilnostjo, deloma pa s prisilnostjo kot posebno doživljajsko kakovostjo neizbežnosti, edine možnosti, ali najboljše izbire med bolj ali manj slabimi izbirami.

V zvezi s to značilnostjo je pogosto slišati trditve, naj bi bila oddaja v vzgojni zavod — poslednji ukrep. S to trditvijo — ki pri nekaterih neupravičeno vzbuja mnenje, da se z njo želi poudariti predvsem škodljivost vzgojnih zavodov — se izražata dve tezi s področja sociološkega in pravnega ukvarjanja s problematiko vzgojnih zavodov. Prvič gre za optimistično in afirmativno prepričanje, da bi bilo mogoče in potrebno v življenju mladostnikov (manj nasilno) posegati še prej, predno je nastala potreba po oddaji v vzgojni zavod, drugič pa za ugotovitev, da je namestitev v zavod dejansko najbolj obsežen in intenziven poseg družbe v mladostnikovo življenje, ki ga je zato, s stališča varovanja njegovih pravic, potrebno natančno opredeliti, opremiti z varovali in po možnosti celo omejevati. Trditve o zavodu kot poslednjem sredstvu torej ne odraža nezaupanja zavodom in njihovim delavcem, temveč je prej

opozorilo, ki izvira iz ozaveščenih spoznanj o mejah in možnostih zavodske vzgoje.

Podobno širok in neopredeljen izraz v zgornji trditvi je »odklonska mladina« v smislu gojencev vzgojnih zavodov. Dejansko zavodi obravnavajo zelo različno mladino, sprejemajo gojence z zelo različnimi utemeljitvami ter svoje učinkovanje nanje pojasnjujejo z zelo različnimi nameni. V splošnem gre za oddaje, ki se utemeljujejo s posebnimi duševnimi značilnostmi mladostnika (motnje vedenja in osebnosti) in potrebo po obravnavanju, ki naj omogoči bolj zdrav osebnostni razvoj mladostnikov, oziroma gre za zagotavljanje ustreznega varstva in vzgoje, ki je otroku ne more zagotoviti družina. Pri oddajah v prevzgojni dom ali mladoletniški zapor pa sta bolj poudarjena prevzgoja in kazen. Kljub namenom in utemeljitvam, ki poudarjajo predvsem vidik pomoči oziroma nadomestovanja določenih primanjkljajev, pa so oddaje velikokrat motivirane s potrebo (zahtevo) po (začasni) »odstranitvi motečega mladostnika iz naravnega okolja«. Kljub temu, da namen kaznovanja ni izrecno imenovan, je ta »funkcija oddaje mladostnikov očitna, ne glede na to, ali je izreklo sodišče vzgojni ukrep oddaje v vzgojni zavod, ali pa je otroka oz. mladostnika v vzgojni zavod napotila občinska skupnost socialnega skrbstva. Razberemo jo lahko iz obrazložitev (v zvezi z oddajo), iz protestov javnosti (kadar so mladostniki v vzgojnih zavodih ali izven njih težavni), tako razumejo oddajo javnost, mladostnikovi starši in sorodniki, vzgojno osebje v zavodih, pa tudi sami prizadeti otroci in mladostniki.¹ V tem smislu so gojenci vzgojnih zavodov odklonski, bodisi da je bila obsojanja vredno njihovo življenje pred odhodom, bodisi da se jim pripisuje ta oznaka prav zaradi bivanja v zavodu.

Zavodi so del sistema obravnavanja odklonske mladine. Predvsem mislimo s tem na dejstvo, da se z odklonskimi mladostniki ob istem času ali v različnih časovnih intervalih ukvarja več ustanov, med njimi najpogosteje centri za socialno delo, organi za notranje zadeve, pravosodne ustanove, zavodi, posebne zdravstvene ustanove. Značilnost, zaradi katere je mogoče vse te ustanove pojmovati kot sistem je, da v svojem delovanju niso neodvisne, temveč nasplošno, na marsikateri način povezane. Njihove medsebojne povezave so različne:

* dr. Bojan Dekleva, dipl. psih., Inštitut za kriminologijo pri PF v Ljubljani, Trg osvoboditve 11, 61000 Ljubljana.

¹ Skalar, 1983.

1. sprejem in obravnavanje mladostnikov v eni ustanovi je lahko pogojeno s posebnimi odločitvami, ki so bile sprejete v drugih ustanovah, te odločitve podeljujejo mladostniku poseben status, ki je potreben za nadaljnje obravnavanje. To so lahko formalno pravne (odločbe) ali pa strokovne odločitve (diagnoze). V tem smislu je moč najti »verige« ustanov, kjer je vsaka pri sprejemu mladostnika odvisna od določenih postopkov, ki so se morali opraviti v prejšnji(h).

2. Glede na različne utemeljitve problema oz. delovne naloge (to je diagnoze mladostnika), je mogoče iste posameznike obravnavati alternativno v različnih ustanovah. To dejstvo (ki v bistvu izhaja iz dejstva relativne neobjektivnosti diagnoze) omogoča dve vrsti pojavov: ali da so nekatere ustanove v tekmovalnem odnosu, ko objektivno »tekmujejo« za pridobitev pravice obravnavanja otroka, ali pa obratno, v drugih primerih, ko si te pravice (in dolžnosti) ne želijo pridobiti, lahko tekmujejo za možnost zavrnitve mladostnika. Zato posamezni deli podsistema lahko učinkujejo komplementarno, dopolnjujoče se. Če gre za mladostnika, ki ga je treba na vsak način obravnavati, da lahko namesto ene vrste ustanove obravnava druga, ki morda (vsaj po dojemanjih nekaterih delavcev, ali glede na deklarativna načela podsistema) zanj ni najbolj pristojna. Zaradi takih možnosti prenašanja obravnav iz ene ustanove v drugo, je potrebno opazovati in vrednotiti sistem v celoti.

3. Podsystem vzpostavljajo tudi:

- a) skupna znanja, doktrine, strokovna izhodišča;
- b) pripadnost istemu upravno administrativnemu področju;
- c) diferencirano javno mnenje oziroma diferenciran odnos, v katerem je podsystem, in ki ga kaže širši sistem do podsistema.

Vsi trije sklopi značilnosti so seveda močno relativni. Glede znanj, doktrin in stroke lahko ugotovimo, da čeprav so ustrezne stroke razmerno malo razvite, oziroma gre bolj za množico strok, ki se interdisciplinarno povezujejo, in čeprav je delovanje mnogih delov podsistema še vedno močno označeno in utemeljeno s predstrokovnimi, laičnimi in zdravorazumskimi izhodišči, vendar le stroke vsebujejo tudi povezovalne elemente. Ti se kažejo v skupnih nazivih in terminih (na primer »MVO populacija«), v sklicevanju na iste cilje (»pomagati«), oziroma v bolj ali manj — vsaj na videz — skupnih elementih ideologij obravnavanja. Te skupne točke delu-

jejo kot povezovalni in usmerjevalni »subjektivni« element podsistema, saj ga razločujejo od širšega sistema, omogočajo v njem komunikacijo in predstavljajo velikokrat »uradni jezik« pogajanj, barantanj, sporazumevanj, utemeljevanj odločitev, usmerjanja nadaljnjih diferenciacij, itd.

Z ozirom na upravno administrativno urejenost, ustanove, o katerih tu govorimo, pač nimajo znamenj enega razločnega podsistema. Sodiijo namreč pod pristojnost vsaj štirih upravno administrativnih področij, ki po mnenju mnogih, zaradi svoje premajhne povezanosti, otežkočajo načrtovanje, usklajevanje, zavestno usmerjanje in tudi vsakdanje delovanje. Po drugi strani pa velikokrat omogočajo prilagajevanje manj ugodnim možnostim preživetja na načine, ki bolj ali manj skrito in neeksplicitno izrabljajo nepovezanost. Glede javnega mnenja in odnosa širšega (upravno-političnega) sistema do podsistema pa lahko ugotovimo, da ta velikokrat zaznava podsystem obravnavanja odklonske mladine kot poseben, razločen podsystem, od katerega pogosto enostavno zahteva, naj z določenimi problemi in nalogami opravi znotraj sebe, torej brez večje udeležbe zunanjega sistema, ne glede na svojo morebitno notranjo razčlenjenost, ne glede na to, ali se podsystem sam dojema kot pristojen in sposoben ustrezno se spopasti z danim problemom.

Sistemi in njihovo spreminjanje

Posebno za družbene sisteme, pri katerih ni toliko pomembna njihova fizična sestava, velja, da spoznamo njihovo strukturo po njihovem delovanju.² O sistemu nam ne pove mnogo (ali nič) formalno opredeljena dejavnost njegovih sestavnih delov — ustanov, niti ne dejanski, skriti namen njihovih ustanoviteljev. Struktura in funkcija podsistema se namreč razkrivata šele v njegovem delovanju, ki pa je plod interakcij med nameni ustanoviteljev ustanov, odnosov med ustanovami in menjalnimi odnosi med podsystemom in njegovim širšim sistemskim okoljem.³

Značilnost delovanja sistemov je njihova težnja k vzdrževanju homeostatskih ravnotežij. Ta so plod nekakšnih »avtomatskih« procesov porazdeljevanja pretoka energij in informacij, ki strukturirajo podsystem na tak način, da se op-

² Bučar, 1981.

³ Prav tam.

timalno prilagaja tako dejanskim (menjalnim) pogojem svojega systemskega okolja kot tudi namenom svojih nosilcev. Ta avtomatizem seveda predstavlja le eno plat delovanja sistema, medtem ko drugo plat predstavljajo človekovi posegi v sistem, ko si ga prilagaja glede na svoje želje in namene. Dinamika dogajanj med avtomatizmom vzpostavljanja homeostaz, glede na stvarne (materialne) pogoje okolja, ter namenski posegi v podsistem in njegovo okolje, pripelje do različnih vrst pojavov.

Za našo temo je najzanimivejši pojav odpor do sprememb. Sistem namreč brani svoja dosežena ravnotežja in razvija različne oblike odpora do sprememb, ki so vsiljevane sistemu od zunaj. Z izrazom vsiljevanja tu mislimo na posebne okoliščine: namreč take, kjer se spremembe poskušajo doseči predvsem na formalne in deklarativne načine, predvsem s predpisovanjem drugačnih modelov delovanja, ki pa jih ne spremljajo ustrezne spremembe v stvarnem (materialnem) okolju podsistema. S stvarnimi spremembami mislimo predvsem na finančna menjalna razmerja med podsistemom in njegovim okoljem ter na druge nefinančne materialne oblike vrednotenja in podpiranja zaželenih sprememb.

Z naraščanjem diferenciranosti podsistema ter splošno (kulturno-znanstveno) razvitostjo njegovega okolja narašča tudi pomen znanja, doktrin in ideologij kot dejavnikov, ki imajo objektivno, takorekoč materialno vlogo.⁴ Izhajajoč iz tega stališča, bi kot zunanje vsiljevanje spremembe podsistemu lahko poimenovali tudi poskuse predpisovanja takih sprememb, ki bi se utemeljevale s teoretskimi in ideološkimi izhodišči, ki jih nosilci podsistema ne sprejemajo. V takem primeru bi se pričakovalo od podsistema, da se bo preoblikoval in začel delovati s sklicevanjem na teoretska in ideološka prepričanja, ki pa jih ne bi razumel, obvladoval, in tako niti ne mogel uporabljati.

Zavest o zgoraj opisanih systemskih dogajanjih pomeni obenem tudi zavest o omenjenih možnostih hitrega (in zunanjega) spreminjanja podsistemov (predvsem tistih, ki so toliko diferencirani, da pogojujejo pri svojih nosilcih obstoj bolj ali manj izdelanih ideologij, teorij, načinov diskurzivnega utemeljevanja svoje dejavnosti). Spremembe delovanja podsistema po teh spoznanjih zahtevajo ustrezne zunanje (materialne) in notranje (ideološke) spremembe, po-

⁴ Glej Therborn, 1987.

leg tega (ali kot del tega) v sodobnih družbah tudi ustrezne formalne prilagoditve, vse skupaj pa določen, včasih dolg časovni interval. Neuspeli poskusi reform na posameznih področjih družbenega delovanja so v kriminologiji⁵ (in drugod) pripeljali do spoznanj o skorajda neizbežnosti nepričakovanih in nezaželenih stranskih posledic sicer dobro mišljenih reform. Po mnenju nekaterih je najpomembnejši možen strokovni prispevek kriminologije prav v posebni zavesti o systemski kompleksnosti in prepletenosti dejavnikov družbenega odzivanja na odklonskost ter iz njih izhajajočih vnaprejšnjih predvidevanjih o omenjenih negativnih spremljevalnih posledicah pozitivnih reformnih namenov.

Prvi pogoj za zavestno spreminjanje sistemov so dobre informacije o sistemu (oziroma dober »preslikovalni podsistem«),⁶ poznavanje medsystemske razmerij ter razmerij med elementi sistema. Na področjih, kjer je potrebno obsežnejše človekovo namensko usmerjanje sistemov (torej zoperstavljanje systemskim avtomatizmom) — in področje obravnave odklonskih mladostnikov je gotovo tako področje — bi optimalno potrebovali tudi jasna in eksplicitna merila vrednotenja »outputa« sistema, torej strokovne koncepte, teorije, merila, oziroma strokovno politična vodila (pri čemer ni izključena tudi gibljivost teh meril glede na možnosti in prednostne vrstne rede družbenih potreb).⁷

Spreminjanje zavodskega sistema

Za potrebe spreminjanja in morda tudi sprotnega upravljanja na področju zavodske obravnave odklonskih mladostnikov bi tako potrebovali zanesljive in sprotne informacije o tem, koliko je otrok v zavodih, kako dolgo povprečno traja njihovo bivanje v zavodih, kakšne so njihove spolne, demografske in druge strukture, teritorialna porazdeljenost kraja bivališča, poti njihovega prehajanja iz ustanove v ustanovo, načini in značilnost odločanja o njihovih namestitvah, itd. Za razvijanje strokovne politike bi potrebovali merila uspešnosti delovanja ustanov

⁵ Glej Tornudd, 1984.

⁶ Bučar, ravno tam.

⁷ Vodopivčeva (1984) navaja štiri vidike systemskih analiz pravosodja. Ti so: »a) ocenjevanje medsebojnega vplivanja in sodelovanja med institucijami; b) doživljanje obdolženca; c) učinkovitost celotnega sistema; d) stroški«.

tega podsistema, njihove analize, in sintetične okvirne smernice o tem, kakšne bi bile optimalne demografske strukture zavodsko obravnavanih mladostnikov.

Brez takih podatkov lahko le bolj ali manj intuitivno ugotavljamo, da smo v Sloveniji v, denimo zadnjih tridesetih letih, šli skozi obdobja zelo različnih delovanj obravnavanega podsistema. Tako na primer skozi obdobja velike in majhne zasedenosti zavodov; obdobja, ko so ostajali mladostniki v zavodih dalj časa in druga, ko so se menjavali hitreje; obdobja, ko je bilo spolno razmerje v korist moških le majhno, do časa, ko je v zavodih obravnavano razmeroma dosti manj deklet. Brez jasnih informacij in meril lahko domnevamo, da so bili vsi ti premiki v veliki meri le stranske posledice nekih avtomatičnih homeostatskih učinkovanj podsistema, ne pa posledice strokovne (centralizirane in sistematične) politike, ali pa vsaj (razpršenega in nesistematičnega) delovanja strokovnih prepričanj na različnih točkah podsistema.

Zdi se, da tudi v mnogih drugih deželah nimajo razvitega optimalnega informacijskega in strokovno političnega sistema na področju zavodske vzgoje. Razlog je verjetno v tem, da je tudi ponekod drugod to področje upravno, strokovno in organizacijsko razdrobljeno, da zavodske obravnave nastajajo kot odgovor na zelo različne in skorajda nasprotujoče si družbene potrebe in zahteve, ter da so zato tudi zavodi med seboj silno različni. So pa tudi dežele, ki poznajo in gojijo take sisteme, in kjer najdemo bolj centralizirane in sistematične poskuse oblikovanja tega podsistema. Največkrat se te dejavnosti uresničujejo preko mehanizmov financiranja (ki naj pozitivno motivirajo k spremembam), na žalost pa nastaja vtis, kot da so ti poskusi večkrat sistematični tudi v smislu omejevalnega preoblikovanja podsistema.

Podsistem obravnavanja odklonskih mladostnikov se v stvarnosti tako lahko velikokrat razvija in deluje po opisanem načelu »avtomatičnosti«, s primesmi občasnih namenskih spreminjanj zunanjih pogojev podsistema, s pripadajočimi vsakokratnimi deklarativnimi opisi in nameni njegovega delovanja ter do neke mere neodvisno razvijajočimi se strokovnimi vodili. Velikokrat se dejstva in značilnosti »sistemskosti« zavemo šele v dveh primerih: ko poskušamo podsistem ali njegove dele sistematično spremeniti, ali pa, ko že med »normalnim« delovanjem podsistema pride do motenj (ki pa so vedno po-

gojene s spremembami v nekem delu podsistema ali njegovem okolju).

Elemente obeh primerov lahko najdemo v današnjih dogajanjih na področju zavodske vzgoje. Sedaj potekajoča prenova organizacij za usposabljanje⁸ v določeni meri pomeni poskus celovitega in sistematičnega spreminjanja sistema vzgojnih zavodov (čeprav je celovita bolj v tem smislu, da istočasno obravnava vse zavode, kot pa v smislu, da bi jih želela celovito spreminjati; dejansko gre velikokrat le za zelo majhne spremembe). Prej omenjene »motnje« pa lahko vidimo v aktualnih gibanjih zavodskih populacij oziroma (finančnih) obetih za bodočnost. V zadnjih nekaj letih namreč opažamo upad števila gojencev v vzgojnih zavodih (predvsem za tako imenovano pošolsko populacijo).⁹ Ta upad — pri financiranju zavodov tudi po načelu »po glavi« — pomeni grožnjo za vzpostavljena (kadrovska, programska, finančna) ravnotežja, oziroma za obstoj zavodov takšnih kot so bili doslej.

Različna merila oddaj v zavode?

V takšnih okoliščinah so začeli delavci ustanov, upravni organi, in financerji, zastavljati vprašanja in postavljati domneve, ki zadevajo ne le delovanje posameznega dela podsistema, temveč tudi systemske in medinstitucionalnih (menjalne) odnose, vzgibe za njihovo oblikovanje, merila za njihovo vrednotenje. Del teh vprašanj se nanaša na merila, ki jih uporabljajo občinske skupnosti socialnega skrbstva oziroma strokovni delavci na centrih za socialno delo pri oddajanju mladoletnikov v zavode.¹⁰ Nekateri podatki namreč kažejo, da se v zadnjih letih ni toliko zmanjšal »dotok« mladoletnikov, ki so bili oddani z vzgojnim ukrepom v kazenskem postopku, kot »dotok« mladostnikov, oddanih z odločbami socialnega skrbstva. Poleg tega je postopek odločanja o oddaji v okviru socialnega skrbstva manj proceduralno določen, manj formaliziran, morda zato bolj poljuben in podvržen več različnim vplivom, ki se jim lahko pripisuje subjektivnost in nestrokovnost.

⁸ O prenovi glej Imperl, 1987; Kobolt 1987; Kobolt 1988.

⁹ Hvalec, 1989.

¹⁰ Vprašanja o ustreznosti tako imenovane ambulantne diagnostike motenj vedenja in osebnosti oziroma postopkov kategorizacije otrok z MVO, ki se izvajajo na centrih za socialno delo, so sicer že stara in se stalno ponavljajo. Glej Vaupotič 1967, Kobolt in Kos-Mikuš 1983, Bečaj, 1989, itd.

Ena od tez, ki jo lahko v zvezi s tem večkrat slišimo med praktiki, je, da obstajajo med centri za socialno delo razlike v merilih za oddajo mladostnikov v vzgojne zavode. Na merila naj bi vplivala različna osebna (izven strokovna) stališča in izhodišča strokovnih delavcev (in sicer stališča o škodljivosti ali nekoristnosti obravnav v vzgojnih zavodih), različne finančne možnosti posameznih centrov oziroma skupnosti socialnega skrbstva, boljši in slabši odnosi s posameznimi vzgojnimi zavodi, pa tudi uvajanje ambulantnih oblik dela, ki naj bi (implicitno) ne bile uspešne ter bi imele za posledico oddaje v zavode, ko bi bila osebna in vedenjska problematika mladostnikov še »zastarana« in manj dostopna vzgojnemu obravnavanju v zavodih. Te domneve lahko slišimo večkrat v razpravah o spreminjanju populacije zavodskih mladostnikov (kot eno od pojasnil za prisotnost tako imenovanih »rizičnih« populacij), posredno pa tudi kot razlago za zmanjševanje »dotoka« mladostnikov v zavode.

S temi vprašanji se je ukvarjal seminar o oddajah otrok in mladostnikov v vzgojne zavode, ki ga je letos organiziral Inštitut za kriminologijo na Rogli.¹¹ Eden od prispevkov je te teze poskušal osvetliti tudi z empirično-statističnimi analizami.¹² Kot enota analize je bila izbrana občina. Pokazalo se je, da so med slovenskimi občinami dejansko večkratne (tudi več kot desetkratne) razlike v relativnih pokazateljih oddaj (otrok in mladostnikov, s sodnimi ali socialnimi odločbami).

Razlike v obsegu oddaj bi lahko bile le odraz različnega obsega problematike (vedenjsko in osebno motenih mladostnikov) v občinah, ali pa različnega obsega drugačnih (nezavodskih) oblik obravnavanja problematike. Izhajajoč iz kriminološke teorije bi pričakovali več problematike v urbaniziranih, industrializiranih ter nasploh razvitih in bogatih okoljih. Dejansko najdemo statistične povezave med skupnim številom (sodno in socialno) oddanih otrok in — denimo — družbenim proizvodom na prebivalca občine. Vendar pa so te povezave le majhne, in jih najdemo v večji meri pri socialnih oddajah, skorajda neopazne pa so pri sodnih oddajah.

Eden od pokazateljev »objektivne« stopnje problematičnosti populacije bi bile lahko tudi ovadbe ONZ. Te so še v večji meri povezane s številom oddanih mladostnikov, vendar pa so

razlike med občinami v oddajah veliko večje kot pa so razlike med občinami v družbenem proizvodu ali obsegu ovadb. Dejansko je mogoče najti približno enako razvita območja, kjer ob manjšem številu ovadb oddajajo v zavode skupaj veliko več mladostnikov.¹³

Analiza, ki je bila predstavljena v tem prispevku na seminarju, je pripeljala do naslednjih previdnih zaključkov: da je velik del razlik med občinami v oddajah moč pripisati razlikam v obsegu pojavljanja različnih vidikov socialne problematike v teh občinah, da pa poleg tega na oddaje mogoče res vplivajo tudi neposredne finančne možnosti centrov za socialno delo, ter da se kot poseben dejavnik — ki je sodeč po analizi neodvisen od drugih — kažejo nepojasnjene razlike, ki se uporabljajo pri sodnih oddajah.¹⁴

Anketa med delavci centrov za socialno delo je potrdila, da pri njihovem odločanju o napolitvah v vzgojne zavode igrajo pomembno vlogo njihova osebna stališča o zavodski vzgoji nasploh, pa tudi o posameznih zavodih, ter da pri njihovem procesu odločanja ni mogoče ločevati med strokovno-teoretskimi vodili in drugimi prepričanji, ki izvirajo iz njihovih osebnih izkušenj ali drugih virov.

Oddaje kot rezultat odnosov med ONZ, sodišči in socialnim skrbstvom

V zadnjem delu tega prispevka bomo grafično ilustrirali nekatere od že opisanih ali nakazanih tez. Pri tem si bomo pomagali s kartogrami slovenskih občin, na katere bomo vrisovali različne podatke v zvezi z oddajami. Podatke o oddajah, demografskih značilnostih občin, delu ONZ in sodišč, smo zajemali iz ustreznih uradnih statistik, pri čemer smo opazovali leta 1985—1987 (za socialne oddaje) oziroma 1986—1988 (za sodne oddaje).¹⁵

Slika 1 kaže relativno pogostnost oddajanja mladostnikov v vzgojne zavode (pri tem so vštete socialne in sodne oddaje, skupaj z od-

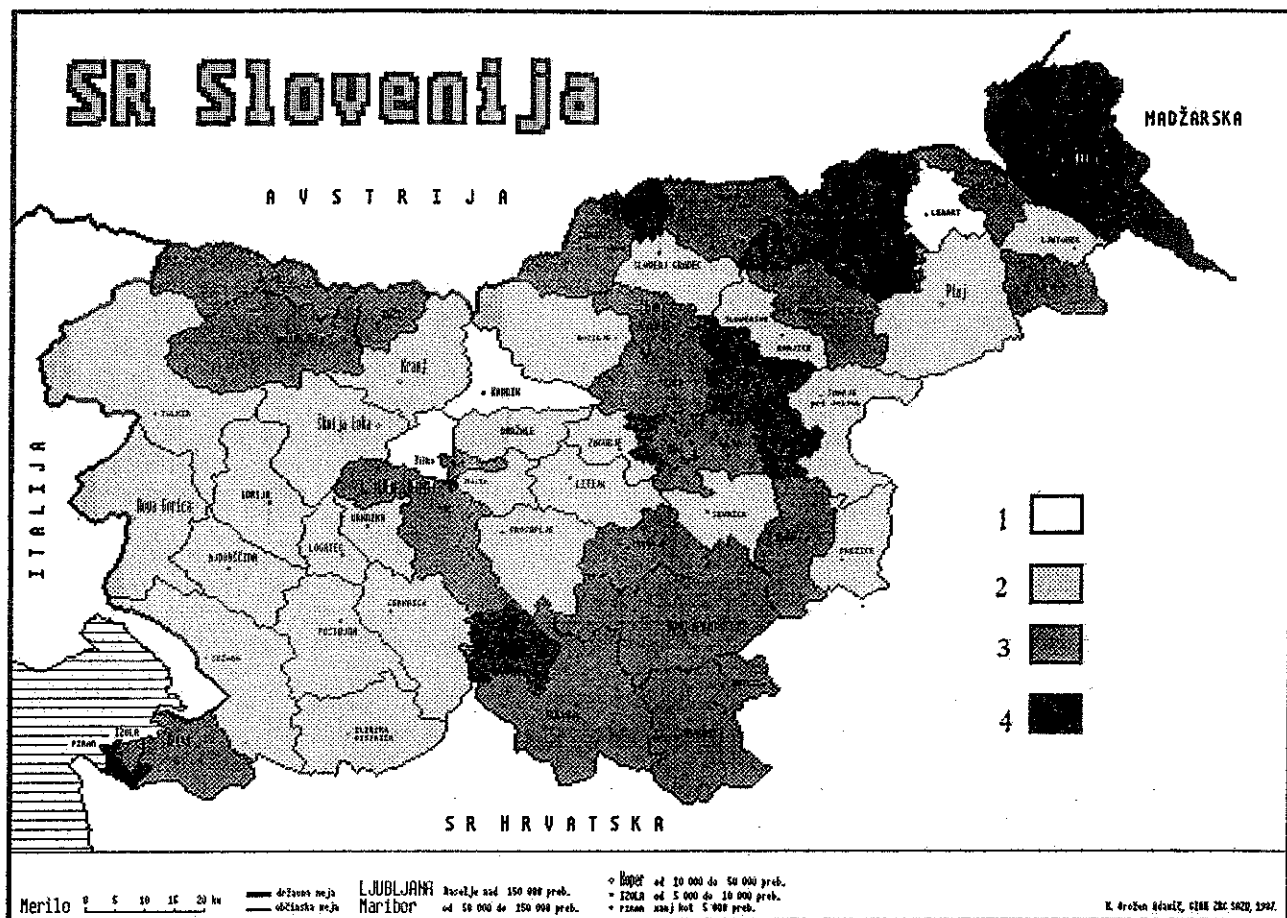
¹³ Glej primer prav tam.

¹⁴ O teritorialnih razlikah v kriterijih sodnih oddaj mladostnikov v vzgojne zavode je v naši strokovni literaturi komajda mogoče najti kakšno delo. Seveda pa so sploh redke empirične študije na tem področju. Primerjaj na primer Singer in drugi, 1976, ali Singer, 1979. O razlikah v kriterijih oddaj z odločbami socialnega skrbstva nismo našli nobene empiričnega dela.

¹⁵ Uporabljena metodologija ter vsi viri so pri piscu.

¹¹ Gradiva..., 1989.

¹² Dekleva, 1989.

Slika 1. Relativna pogostnost oddaj mladoletnikov v vzgojne zavode (Legenda: 1 — ni podatka; 2 — do 25 oddanih mladoletnikov na 100 000 nepolnoletnih prebivalcev; 3 — od 25 do 51 oddanih mladoletnikov; 4 — nad 51 oddanih mladoletnikov).

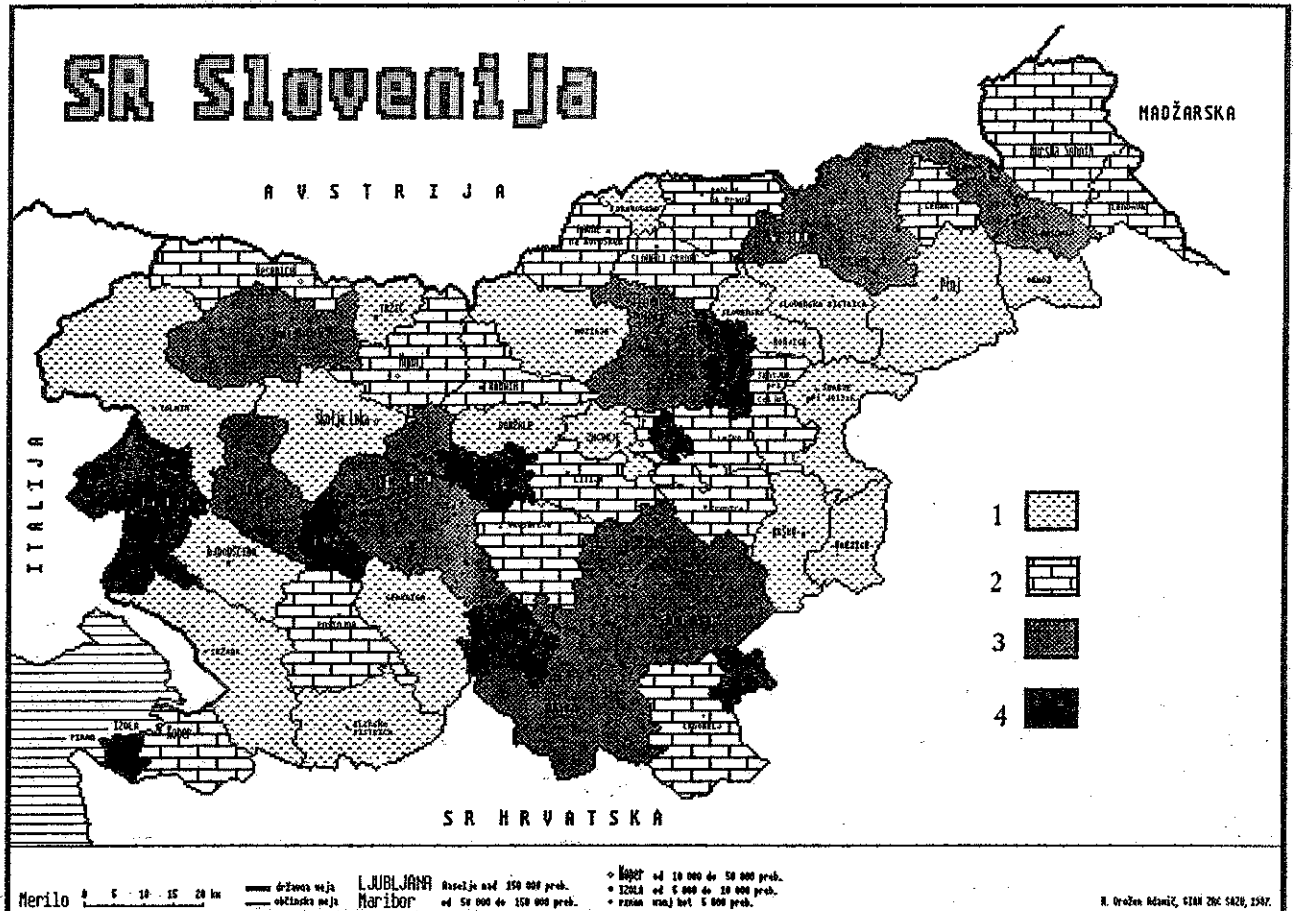
dajami v prevzgojni dom in mladoletniški zapor).¹⁶ Poleg »pasivnih« občin, ki so praviloma v manj razvitih predelih, izstopajo povprečna območja, ter navzgor odstopajoče »črne« občine.

Ob razlikah v pogostnosti oddaj bi lahko domnevali, da so le-te posledica različnega obsega problematike, ki bi jo morale odražati tudi relativne pogostnosti ovadb. Te kaže slika 2. Pogled na obe sliki nam pove, da so občine, kjer je nadpovprečno veliko oddaj in ravno tako nadpovprečno število oddaj, vendar tudi obratno, občine, ki imajo malo ovadb pa veliko oddaj, ali pa veliko ovadb in malo oddaj. Razlike med obema pokazateljema obsegajo pri ne-

katerih občinah tudi dva ali tri razrede. Te razkorake si lahko pojasnimo bodisi tako, da domnevamo, da ovadbe ne odražajo ustrezno ravni problematike, ali pa, da odražajo drugačno problematiko od tiste, ki naj bi vplivala na oddaje v zavode. Še tretja možnost je, da ovadbe načelno evidentirajo isto problematiko, vendar da nastajajo neenakosti v postopkih med ugotovitvijo problematike (ovadbami) in odločanjem o oddajah.

O eni od možnih takih razlag govori slika 3, na kateri je prikazan odnos med številom ovadb in številom (zgolj) sodnih oddaj mladoletnikov v zavode. Na sliki so (iz statističnih razlogov) prikazani podatki le za tiste občine, ki so imele v opazovanih letih vsaj 140 ovadb. Slika prikazuje velike razlike: v nekaterih občinah sod-

¹⁶ Pri tem smo upoštevali vse mariborske občine kot eno enoto.

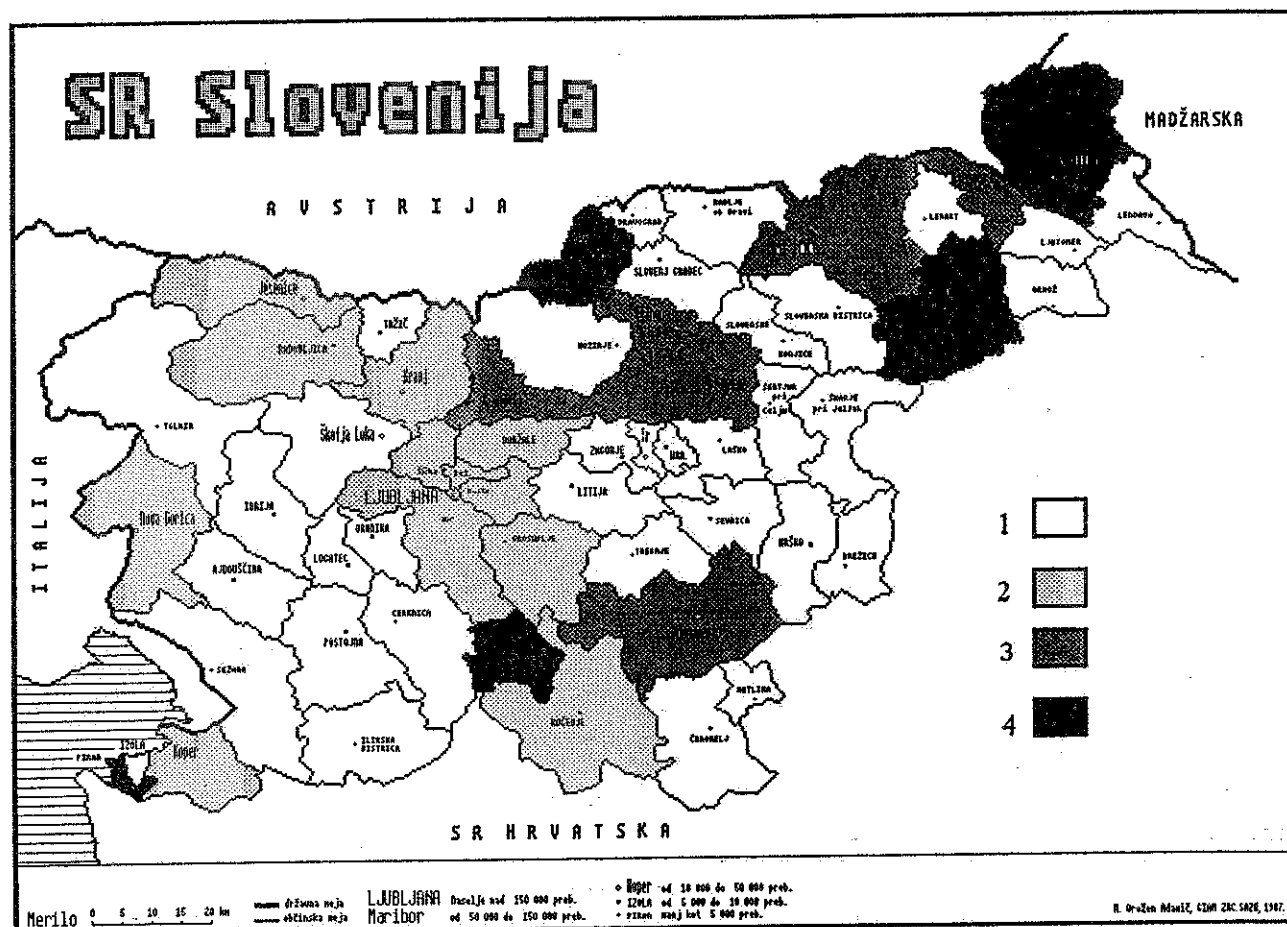
Slika 2. Relativna pogostnost kaznivih dejanj (ovadb) mladoletnikov. (Legenda: 1 — do 158 ovadb na 100 000 nepolnoletnih prebivalcev; 2 — od 159 do 235 ovadb; 3 — od 236 do 311 ovadb; 4 — nad 311 ovadb).

no oddajo v zavod največ enega od 60 ovajenih mladoletnikov (v ljubljanskih občinah konkretno največ enega od 80), v drugih pa povprečno enega med 30 pa vse do razmerja 1 proti 16. Očitno so možnosti mladoletnika, ki ga ONZ ovadi, da bo prišel v vzgojni zavod po sodni odločitvi, v različnih občinah zelo neenake.

Prva interpretacija bi te razlike morda pripisala različni kazenski politiki posameznih sodišč, oziroma njihovim različnim kriterijem pri izrekanju vzgojnega ukrepa oddaje v vzgojni zavod (in kazni mladoletniškega zapor). Druga razlaga bi večji delež oddanih mladoletnikov lahko pripisala razlikam v selekcijskih kriterijih ONZ pri izdelavah ovadb. Če bi na primer v Murski Soboti milica ovajala le težja kazniva dejanja, oziroma mladoletnike, ki bi bili osebno in vedenjsko bolj problematični in ogro-

ženi, bi bila naravna posledica večji delež oddanih mladoletnikov med vsemi ovajenimi. Tretja možna razlaga se sklicuje na interakcijo oziroma sistemsko soodvisnost socialnega skrbstva in sodišča ter na tezo, da so populacije, ki jih obe ustanovi obravnavata, v bistvu iste. Morda v nekaterih občinah socialna skrbstva iz najrazličnejših razlogov mladoletnikov ne oddajajo v zavode, pa ta »posel« za njih opravi sodišče. Ali pa obratno, pravosodje tako radodarno izreka ukrepe oddaje, da socialnemu skrbstvu tega ni treba. Morda še drugod mladoletnike, ki so že obravnavani v kazenskem postopku, odda v zavod socialno skrbstvo, pa sodišče ne čuti potrebe, da bi oddajo potrdilo tudi z izrekom ustreznega vzgojnega ukrepa.

Na podlagi pogostosti oddajanja mladostnikov v zavode s sodnim ali socialnim ukrepom smo

Slika 3. Verjetnost izreka zavodskega sodnega ukrepa ovajenim mladoletnikom. (Legenda: 1 — ni izračunana zaradi premajhnega obsega pojavov; 2 — verjetnost manjša od 0,0166; 3 — verjetnost od 0,0167 do 0,033; 4 — verjetnost nad 0,034).

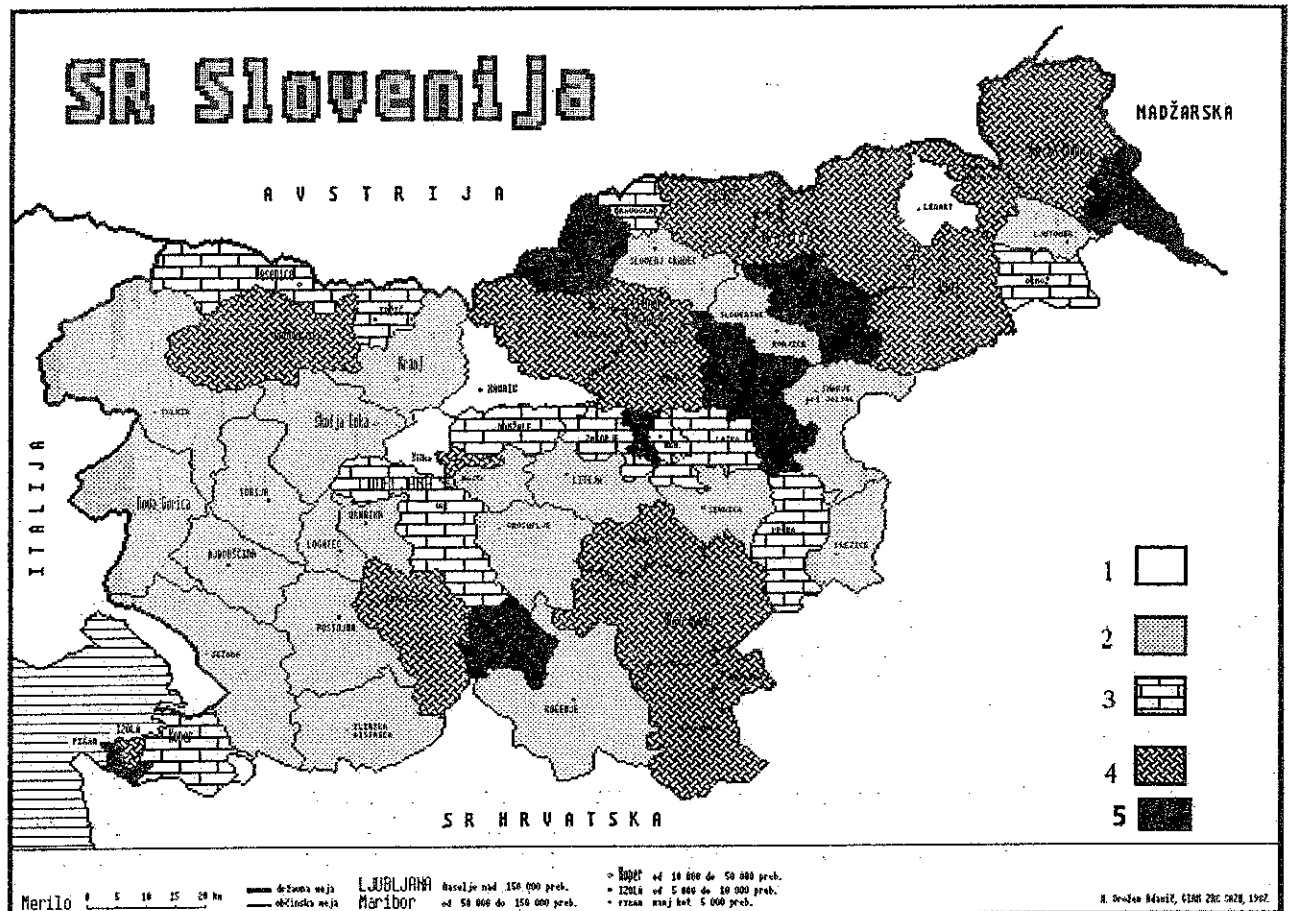
razdelili slovenske občine v štiri skupine. V prvi so tiste s podpovprečnim številom njih in drugih oddaj, v drugi in tretji tiste, ki imajo nadpovprečno število njih, a podpovprečno število drugih oddaj, v četrti pa tiste, ki oddajajo otroke nadpovprečno pogosto tako sodno kot v socialnem postopku.¹⁷ Razporeditev štirih skupin občin kaže slika 4 (spet le za občine z večjim številom prebivalcev ali večjim številom oddaj). Razlike med občinami so zelo velike. Kot primer takih razlik lahko omenimo občino Ljubljana-Center s 14 sodnimi oddajami in eno sodno, nasproti Novemu mestu s 15 sodnimi in nobeno socialno.

Te primerjave in razlike odpirajo mnogo vprašanj. Tudi če predpostavljamo, da gre pri

¹⁷ Povsod gre seveda za relativne in ne absolutne statistične pokazatelje.

sodno in socialno oddanih mladoletnikih za isto skupino, se lahko vprašamo, kateri od obeh postopkov oddaje je za mladostnika ugodnejši. Po eni strani s stališča varovanja njegovih pravic, in po drugi strani s stališča možnosti pomoči in tretmana. Verjetno tudi trajanje postopkov in čas oddaje pri obeh vrstah postopkov niso enaki. Verjetno pa je bolj točna domneva, da obe vrsti oddaj vendarle ne zajemata iste populacije mladostnikov, ter da uporabljata vsaj deloma različne kriterije. Za kakšen obseg oddaj naj si torej prizadevamo ali si ga postavimo za cilj? V kakšnem razmerju sodnih in socialnih oddaj?

Na vsa ta in podobna vprašanja nam empirično raziskovanje neposredno ne odgovarja. Še posebej ne, če izhajamo iz predpostavke sistemskih odnosov ter če iščemo sistemske odgovore. Veljavna metodologija empiričnega raziskova-

Slika 4. Značilen »vzorec« oddajanja mladoletnikov v vzgojne zavode. (Legenda: 1 — ni podatkov; 2 — v občini je število tako sodnih kot »socialnih« oddaj pod povprečjem Slovenije; 3 — »socialnih« oddaj je nadpovprečno veliko, sodnih pa malo; 4 — sodnih oddaj je nadpovprečno veliko, »socialnih« pa malo; 5 — obojnih vrst oddaj je nadpovprečno veliko).

nja je namreč kljub vsemu bolj prilagojena modelom stvarnosti, ki predpostavljajo linearno mehanske vzročne odnose med opazovanimi pojavi, medtem ko pričakujemo pri sistemskih modelih vzajemno-krožne vzročnosti, refleksivnost odnosov med dejavniki, ter v pojasnjevanju odnosov med deklaracijami, nameni in stvarnimi posledicami predvsem uporabnost diskurzivnih analiz.

Štirje kartogrami so nam le ilustrirali nekatere različke v vzorcih oddaj, nakazali možno različnost njihovih meril ter zapletenost in sistemsko neodvisnost vsaj štirih vrst ustanov: organov za notranje zadeve, centrov za socialno delo, sodišč in zavodov. Na mnoga od vprašanj, ki se ob tem odpirajo, ni mogoče odgovoriti, predvsem ker ni ustreznih statističnih podat-

kov, tako v trenutnem prerezu kot v časovnih zaporedjih. Da bi lahko odgovorili na številna druga vprašanja, bi morali opraviti posebne empirične raziskave, tretja pa zadevajo vnaprejšnje načelne odločitve.

Odgovor na — v tem prispevku — vseskozi prisotno vprašanje, kako načelno vrednotiti zavodsko vzgojo, kako opazovati in beležiti njeno učinkovitost ter kako vnašati spremembe v sistem zavodov — ostaja odprt. Vsaj skiciramo pa lahko viziji ali dva vidika. En vidik bi se nanašal na notranje pogoje podsistema, drugi pa na zunanje nadzorovanje in vplivanje na podsistem. V skladu s prvim vidikom bi lahko podsistem ostal še naprej razmeroma nepregleden, v tem smislu, da bi se odločitve lahko sprejemale na več mestih, da bi bili odnosi med

ustanovami močno fleksibilni ter da bi tudi v iskanju oblik obravnavanja posameznih mladostnikov dajali izrazito prednost načelu individualizacije.

Za izboljšanje delovanja podsistema v takih pogojih bi si bilo potrebno prizadevati predvsem za dvig strokovne ravni, za razvoj kulture strokovnega dela (teamskega in medinstitucionalnih povezav), odprtosti v iskanju in razvijanju novih oblik obravnavanja ter tudi v vrednotenju in podpiranju uspešnejših med njimi. Ta vizija zahteva predvsem diferenciranje dejavnosti na spodnjih ravneh, ob uvedbi elementov tekmovanja različnih vsebin in programov (glede na njihovo uspešnost, ne le ceno!). Ta pristop je bil v manjši meri zastopan že do zdaj.

Drugi vidik bi pomenil izgradnjo zanesljivega informacijskega sistema, ki bi sledil odločitvam, njihovim merilom in okoliščinam, a hkrati tudi uresničevanju teh odločitev, njihovim spremembam, tako na ravni posameznikov kot tudi skupin oziroma podskupin celotne populacije odklonskih mladostnikov. Informacijski sistem bi omogočil pregled nad sistemom, s tem pa tudi spoznanje povezav med zunanjimi pogoji sistema in njegovim delovanjem. V idealni inačici bi torej spoznali, s katerimi vzvodi sistem obvladovati in usmerjati.

Približno tak je videti novejši pristop, ki ga razvijajo predvsem v Angliji in ki temelji na sodobnih informacijskih tehnologijah (računalnikih). Predvsem tisti del vizije, v katerem naj bi na sistem vplivali, nakazuje tudi določeno centralizacijo sredstev, meril in odločitev, ki poteka večinoma vzporedno z načelom tesne koordinacije vseh pomembnih ustanov, oziroma kar opravlja posebna koordinacijska služba, ki pravzaprav odloča, kateremu delu sistema bodo

prepustili obravnavanje mladostnika, kdo bo lahko in v kolikšni meri o njegovem obravnavanju odločal, in podobno. V tem pristopu je seveda najpomembnejše izhajati iz jasne in konkretne strokovne politike oziroma operacionaliziranih načel.

Zdi se, da taka centralizirana koordiniranost do neke mere zmanjšuje pomen tako tradicionalne vrednote pravičnosti v sodstvu, kot tudi individualizirane pomoči v socialni, saj oboje deloma nadomešča s stvarnim in pragmatičnim presojanjem odnosa med cilji in učinki intervencij. Dela, ki so nam dostopna o »system monitoringu«¹⁸ na področju delovanja podsistema obravnavanja odklonske mladine, običajno izhajajo iz filozofije intervencijskega minimalizma skupaj z zagovarjanjem integriranih oblik obravnav v skupnosti. Vsaj sumimo pa lahko, da taki pristopi nastajajo tudi kot odgovor na pritiske v smeri zmanjševanja porabe finančnih sredstev v teh podsistemi.

Za kakšno kombinacijo obeh pristopov si gre prizadevati, je odprto vprašanje. Medtem ko prvi grozi z nepreglednostjo, morda nepravičnostjo ali celo kaotičnostjo, se lahko pri drugem bojimo impliciranega poenotenja, hladnega pragmatizma, predvsem pa izgube strokovne samostojnosti, in, obenem s tem, nastajajoče možnosti enostavnejšega manipuliranja s sistemom, pač v skladu z nameni vsakokratnih nosilcev družbene moči. Ta, drugi pristop, je pogojen z obstojem ustrezne informacijske infrastrukture in kulture, zahteval pa bi tudi obstoj ustrezne politične kulture, ki naj ga varuje pred možnostmi zlorabe.

¹⁸ Gurney in Pridie, 1989; Tutt, 1989.

LITERATURA

1. Bečaj, J.: Kriteriji za oddajo v vzgojni zavod. V: **Ptički brez gnezda**, 14/1989, št. 28, s. 7—29.
2. Bučar, F.: **Upravljanje**. Ljubljana, Cankarjeva založba, 1981.
3. Dekleva, B.: Oddaja otrok in mladostnikov v vzgojne zavode — razlike med občinami in stališča centrov za socialno delo. V: **Ptički brez gnezda**, 14/1989, št. 28, s. 58—74.
4. **Gradiva seminarja o oddajah otrok in mladostnikov v vzgojne zavode**. Ljubljana, Inštitut za kriminologijo 1989.
5. Gurney, L. in Pridie, P.: Managing juvenile justice systems. V: Stanley, D. (ur.): **New horizons**

- in group care for children. Newcastle upon Tyne, Social Care Association 1989.
6. Imperl, F.: Anketa o prenovi vzgojnih zavodov. V: **Ptički brez gnezda**, 12/1987, št. 25, s. 37—60.
7. Kobolt, A.: Dosedanji potek in smeri prenove organizacij za usposabljanje otrok in mladostnikov z motnjami v telesnem in duševnem razvoju. V: **Ptički brez gnezda**, 12/1987, št. 25, s. 611—66.
8. Kobolt, A.: Prenova vzgojnih zavodov: Smo poleg prostorskih možnosti tudi za vsebinske novosti? V: **Ptički brez gnezda**, 13/1988, št. 26, s. 43—50.

9. Kobolt, A. in Koš-Mikuš, A.: Detekcija, diagnostika in triaža. V: Skalar, V. in Šelih, A. (ur.): **Analiza, ocena in usmeritev zavodske vzgoje otrok in mladostnikov z motnjami vedenja in osebnosti v SR Sloveniji**. Raziskava, Ljubljana, Inštitut za kriminologijo 1983.
10. Singer, M. in drugi: Kriteriji sudova pri izricanju sankcija maloljetnicima. **Defektologija**, 12/1976, št. 1—2, s. 48—121.
11. Singer, M.: Prilog izučavanju kriterija za izbor odgojne mjere. **Defektologija**, 15/1979, št. 2, s. 139—158.
12. Skalar, V.: Izhodišča za načrtovanje vzgojnega in prevzgojnega dela v vzgojnih zavodih. V: Skalar, V. in Šelih, A. (ur.): **Analiza, ocena in usmeritev zavodske vzgoje otrok in mladostnikov z motnjami vedenja in osebnosti v SR Sloveniji**. Raziskava. Ljubljana, Inštitut za kriminologijo 1983.
13. Therborn, G.: **Ideologija moči in moč ideologije**. Ljubljana, Cankarjeva založba 1987.
14. Tornudd, P.: Status in vloga kriminologije v odnosih z javnostjo, politiko in družbeno prakso. **Revija za kriminalistiko in kriminologijo**, 35, 1984, št. 4, s. 348—354.
15. Tutt, N.: The future of the juvenile justice system. V: **Gradiva IX. mednarodnega kongresa mladinske kriminologije**. Nordwijkerhout, Ministry of Justice 1989.
16. Vaupotič, F.: Prispevek k panel diskusiji na seminarju o problemih sodelovanja različnih služb pri obravnavanju mladinskega prestopništva. V: **Ptički brez gnezda**, 2/1976, št. 6/7, s. 45—48.
17. Vodopvec, K. in drugi: **Sistemska analiza predkazenskega in kazenskega postopka**. Raziskava. Ljubljana, Inštitut za kriminologijo 1984.

UDC 343.915+376.5

Disparity in Criteria Concerning the Placement of Children and Juveniles in Residential Institutions

Bojan Dekleva, Ph. D., Senior Research Fellow, Institute of Criminology, Ljubljana, Yugoslavia

The article deals with the problems of knowing, evaluating and changing residential institutions for juveniles as a part of the special subsystem concerned with the treatment of deviant juveniles. It describes first the characteristics of a systemic linkage existing between individual institutions,

then it analyses ways of changing these subsystems. Finally, it illustrates through the example of placement of juveniles in residential institutions how complex the relationships between police, centers for social work and the courts are.